

Ігор Паньків
(Київ)

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ В ПОЛІТИЦІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВ

Нині в Україні проживає значна частина етносів і народностей, які є національними та етнічними меншинами. Етнічний склад нашої держави формувався впродовж багатьох століть, переважно коли українські землі були розділені між її сусідами. Тому тут селилися представники титульних націй метрополій та ті, кого запрошували уряди цих держав. З історичним розвитком змінювалася структура меншин, що проживали на українських територіях, відбувалися культурні взаємовпливи етносів. Окремі меншини жили відособлено, і тому взаємовпливи були незначними. Але всі представники інших народів, які проживали і проживають в Україні, залишили свої сліди в економіці, мові, культурі та історичному розвитку. Тому з метою подальшого гармонійного співжиття в державі українців та національних меншин, їхнього широкого й рівноправного розвитку істориками, етнографами, економістами проводиться вивчення етнічних та культурних особливостей багатонаціонального загалу на теренах України. Не обминули ці особливості і прикарпатських земель. У своїй більшості представники інших націй селилися переважно в містах та містечках, тому нашу розвідку присвячено вивченню демографічної ситуації покутських і сусідніх міст і містечок. У цьому і полягає актуальність даної теми.

В історико-етнографічній літературі проблема етнографічних процесів в Україні, зокрема національних меншин, частково висвітлювалася М. Грушевським, В. Барвінським, В. Кубійовичем, Л. Вайгелем, С. Павлюком, В. Грабовецьким, В. Наулком, Я. Рабіновичем, М. Горном та ін. [1].

Метою нашого дослідження є безпосередній аналіз демографічного стану міського населення Прикарпаття на основі переписів та досліджень окремих науковців.

Етнічний склад міського населення Прикарпаття після завоювання його Польщею (XIV ст.) із мононаціонального, якщо не враховувати невеликої кількості іноетнічного купецтва, став багатонаціональним. Польська влада із самого початку, проводячи політику переміщення населення нашого краю, заселяла ці землі представниками інших етносів. Насамперед це торкнулося міст та містечок краю. Для заохочення до переселення інонаціонального елемента на прикарпатські землі їм надавалися численні привілеї. Передусім, починаючи з кінця XIV ст., на Прикарпаття почали активно переселятися поляки. Отримавши внутрішню автономію та економічні й релігійні пільги у XV–XVIII ст., міста Снятин, Галич, Тисмениця, Кути, Рогатин, Городенка, Станіслав, Богородчани та інші заселили вірмени. Починаючи з XV ст., розпочинається єврейська колонізація краю. Вона була зумовлена, з одного боку, різними привілеями, наданими євреям польською владою, а з другого – хвилею гонінь проти них у державах Західної та Центральної Європи. Євреї почали масово переселятися сюди з Польщі, Угорщини та германських держав. Починаючи з XVIII ст., під впливом асиміляторської політики польської влади та багатьох економічних і політичних факторів (торгові привілеї, отримання заможними вірменами польського шляхецтва тощо) вірмени асимілюються поляками.

Німців як добрих ремісників запрошували до переселення в українські міста ще за княжих часів. Правда, тоді їх поселилася незначна кількість. Інтенсивніша німецька колонізація розпочалась як наслідок двох урядових Патентів заселення (Марії Терези від 17 червня 1774 р. та Йосифа II від 17 вересня 1781 р.), виданих після того, як землі Галичини відійшли до складу Австрії [2]. Наймасовіше заселення Прикарпаття німцями розпочалося в першій половині XIX ст. – як окремими колоніями, так і дисперсно. Прибували німці зі своєї історичної батьківщини, з німецьких колоній Східної Галичини та інших земель (Чехії, Словаччини та ін.) [3].

Німецька колонізація Галичини, у тому числі й Прикарпаття, за часів спочатку Австрійської, а пізніше Австро-Угорської імперій переслідувала кілька цілей. Головна з них – полегшити процес інтегрування новоприєданого краю в складі Австрійської імперії. Також австрійський уряд, ство-

руючи німецькі колонії в сільській місцевості, мав на меті економічне піднесення краю в сільському господарстві. І, нарешті, ще одним завданням при переселенні німців до Галичини було прагнення германізувати край.

У XIII ст. в м. Галичі оселилася караїмська громада [4]. На території Прикарпаття караїми розселилися після 1688 р. Саме цього року король польський Ян Собеський дав дозвіл і навіть сприяв розселенню караїмів у нові місця поселення Речі Посполитої [5]. У XVI ст. в містах Прикарпаття поселилися румуни, молдавани, угорці. До середини XIX ст. більшість із них полонізуються. Таким чином, від середини XIX ст. етнічна структура населення прикарпатських і сусідніх з ними міст була досить строкатою. Для її визначення ми користувалися даними загальнодержавних переписів Австро-Угорщини (1857 р., 1880 р., 1900 р.) та Польщі (1921 р.). В австро-угорських переписах національна належність не визначалась, а з'ясовувалася лише релігійна та мовна ситуація. Причому за мовною належністю визначення національності є неточне. Відомо, що євреї при переписах визнавали як розмовну німецьку мову, пізніше – польську. Водночас невелика частина українців сповідувала римо-католицьку віру («латинники»). У польському переписі є визначення національності, але відомості в ньому були дуже сфальсифіковані, про що йтиметься нижче. Із цієї причини ми і визначаємо національність за віросповіданням.

Перепис 1857 р. взагалі не розділяв громадян ні за релігійною, ні за мовною ознакою. Нам вдалося взяти відомості за релігійною ознакою лише для чотирьох міст – Станіслава, Коломиї, Снятина і містечка Кути. За адміністративним поділом 1857 р. Прикарпаття було поділене на два повіти: Станіславський і Коломийський. Чисельність мешканців Станіслава і Станіславського повіту за 1869 р. ми взяли з монографії А. Шарловського [6].

Отже, в Станіславі проживало 14 786 міщан. З них українців – 15,1 %, євреїв – 54,7 %, римо-католиків (поляки і частина німців) – 23,5 %, вірмен-католиків – 3,03 %, інших вірувань – 1,2 %. У Коломиї українці становили 27,8 %, євреї – 50,4 %, римо-католики – 20,8 %, не католики (німці-протестанти) – 1 %. У Снятині українці становили 38 %, євреї – 40,4 %, римо-католики –

19 %, німці-протестанти – 2,1 % (проживали переважно в Августдорфі – передмісті Снятина) і невелика частина вірмен-католиків – 0,5 %. У Кутах було подібне становище, за винятком значного відсотка вірмен (20 %), котрі були майже асимільовані та використовували замість рідної мови польську.

У 1880 р. міське населення становило 23,4 % усього населення повіту. Співвідношення жителів за національною ознакою було таке. Міщани-українці і далі становили найменшу частку в Коломиї і Станіславі (відповідно, 18,2 % і 14,8 %). У Станіславі кількість євреїв зросла на 1995 осіб, хоч у відсотковому відношенні знизилась на 1,1 %. Вірмени і німці у переписі 1880 р. вже навіть окремо не виділені, а віднесені в графу «інші», де вони становили в середньому 4 %. Окремо А. Шарловський подає їх у Станіславі, але й тут вони становили, відповідно, 0,4 % і 0,6 %.

Як свідчать статистичні дані про мову в Станіславі, частина українців і євреїв вказали як розмовну мову польську. Тому якщо римо-католиків у місті нараховувалось 5580 осіб, то розмовляли польською мовою 9734 особи, тобто майже удвічі більше. Таким чином, більшість українського населення в Станіславському повіті концентрувалось в селах, а представники національних меншин жили переважно в містах. Так, коли загальна кількість євреїв у повіті становила 16,7 %, то в Станіславі їх було 54,7 %; поляків у повіті – 13,3 %, а в Станіславі – 29,9 %.

У 1900 р. в повітових містах Коломиї і Станіславі чисельність українців становила трохи більше 19 %. У Коломиї за двадцять років євреїв збільшилося на 4556 осіб, у Станіславі – на 4023 особи, хоча темпи їхнього приросту зменшилися у цих містах на 3–7 % за рахунок внутрішньодержавної міграції та еміграції в європейські країни та на американський континент. Відсоток сільського єврейського населення майже не змінився. Там і надалі зростала кількість єврейських торгових закладів (корчем та крамниць). Кількість поляків в обох повітах збільшилася удвічі за рахунок їхнього припливу з Польщі й асиміляції українців та інших національних меншин. У менших за чисельністю повітових містах Снятині, Городенці та Тлумачі істотних змін не відбулося, хоча збереглася тенденція зменшення відносної частки українського населення. У той же час у Снятині за двадцять років частка євреїв майже подвоїлась (з 2333 до 4203 осіб), а у

відсотковому співвідношенні – з 21,5 % до 36,5 %. Загалом ситуація за національною ознакою в повітах залишалася сталою, і коливання становило від 1 % до 3 %.

Цікава ситуація склалась у прикарпатських містечках, які не були повітовими центрами. Більшість із них стали традиційними єврейськими містечками. Так, у Гвіздці чисельність євреїв становила 65 % усіх мешканців, у Заболотіві – близько половини міщан, у Фотинії – 42 % і т. д. Частка населення римо-католицької конфесії, переважну більшість якої становили поляки, у середньому була 15,4 %. Значно перевищують середній показник римо-католики у Фотинії – 21,4 %. Частка українців у Гвіздці, Отинії, Заболотіві, де проживало багато євреїв або римо-католиків, становила, відповідно, 24,1 %, 28,2 % та 41 %, тоді як загальна чисельність українців була 73,2 %, євреїв – 13,1 %, а поляків – 12,7 %. 2,6 % становили міські мешканці інших національностей: німці-протестанти, вірмени, чехи, італійці та ін.

Рубіж XIX–XX ст. характеризувався не лише пробудженням і розвитком народної свідомості широких мас населення, творенням української та польської націй, а й виникненням політичних рухів, що домагалися найширшої автономії в імперії Габсбургів, а в дальшій перспективі – незалежності. Причому українські та польські проекти майбутнього Східної Галичини були взаємовиключні та неприйнятні для обох сторін. В українсько-польській суперечці, що мала яскраво політичне забарвлення, найбільшу увагу надавали історичним та демографічним аргументам. Для цього Польща в 1921 р. провела перепис населення, який бойкотувала значна частина українців Галичини. З другого боку, щоби показати державам Антанти, що в Галичині проживає польська більшість, відомості перепису було сфальсифіковано. Із цим висновком загалом погоджується сучасний польський дослідник демографічних процесів в Україні у XX ст. П. Ебергардт [7]. Частину українців, євреїв, інших меншин було подано як поляків. Так, у Коломиї осіб єврейського віросповідання проживало 18246 осіб, а записано євреїв – 8449 осіб, тобто менше половини. Для переселення в західноукраїнські землі, у тому числі і в міста, полякам надавалися численні пільги, що заохочувало їхню міграцію сюди. Лише поляками могли бути державні службовці, робітники високооплачуваних галу-

зей економіки і т. д. Обмежувалася роботою непольська інтелігенція – лікарі, юристи, вчителі. Частка їх у 1931 р. становила 20–22 % [8].

Згідно з переписом 1921 р., кількість міського населення, порівняно з 1900 р., була такою:

Рік	1900	1921
Коломия	34188	41097
Снятин	11500	10597
Городенка	11674	9907
Тлумач	5446	5905
Чернелиця	3390	3220
Обертин	5421	4676
Тисмениця	7918	7047
Заболотів	4242	3583
Гвіздець	2581	1992
Отинія	4955	4455
Разом	91315	92479

Частка українського населення в повітових містах зменшилася з 31 % до 28,4 % (відповідно, 19477 і 19184 особи). Зменшилася кількість осіб єврейського віросповідання. У містечках, неповітових центрах також зменшилося єврейське населення. Зате частка римо-католиків у містах збільшилася з 22,7 % у 1900 р. до 30,4 % у 1921 р., тобто на 6225 осіб. У неповітових містечках частка римо-католиків становила у 1900 р. 15,4 %, а в 1921 р. – 18,7 %. Частка жителів інших національностей зменшилася з 2,6 % у 1900 р. до 1,4 % у 1921 р. Отже, у демографічній ситуації в містах і містечках Прикарпаття від середини XIX ст. до 1921 р. відбулися певні зміни,

проте вони не порушили головної тенденції – переваги інонаціонального міського елементу над автохтонами-українцями.

Нечисленні меншини (німці, вірмени, чехи, італійці та ін.) у другій половині ХІХ ст. стабільно становили 2,8–2,3 %. Після Першої світової війни частина їх покинула Прикарпаття, а частина асимілювалася поляками. Коли в 1900 р. їх було 3103 особи, то після закінчення війни їхня чисельність скоротилася до 1521 особи, тобто наполовину.

Така демографічна ситуація у прикарпатських містах була наслідком політики національної асиміляції Польщі. Це призвело до того, що населення регіону загалом продовжувало залишатися моноетнічним, натомість структура українських міст і містечок – поліетнічною. На Прикарпатті виник навіть частковий поділ праці за національною ознакою.

Українське населення міщан складалося з обслуги, дрібних ремісників, невеликої кількості найманих робітників та інтелігенції, котра обслуговувала своїх одноплемінників (учителі, незначна кількість юристів, зовсім мало лікарів і греко-католицькі священники), землеробів та безробітних.

Поляки займали переважно державні адміністративні посади, деякі з них були власниками підприємств, адміністраторами на них, робітниками, поліцаями, працівниками розумових професій, священнослужителями римо-католицької церкви і частина – міськими безробітними.

Німці були хороші ремісники, робітники, а за часів Австро-Угорщини – державні службовці, військові, мали свою інтелігенцію, що обслуговувала німецькомовне населення.

Єврейське населення традиційно займалося торгівлею, вони були економі, власники великих і малих промислових підприємств, лікарі, юристи і, рідше, ремісники. Вірмени й караїми мешкали в окремих містах і, крім торгівлі та ремесла, обслуговували своїх одновірців.

Така спеціалізація, звичайно, впливала на економічне та культурне життя в краї. Зокрема, культурно-побутове життя організовувалося за національним принципом. Закрита єврейська громада (кагал) не мала значного впливу на загальний культурний стан міста. Усі мистецько-культурні заходи євреїв відбувалися в рамках їхньої громади. Існував певний взаємовплив у сфері матеріальної культури (одяг, їжа,

частково архітектура та інтер'єр), музичного життя тощо. Щодо мови, то, крім ідишу, близького до німецької мови, вони користувалися ще й польською і, в окремих випадках, українською.

Німецьке населення було комунікабельнішим щодо інших міщан. Німці позитивно впливали на поліпшення господарського життя краю, зокрема впроваджували у виробництво технічні новинки, нові агрокультури і т. д.

Тісні взаємовпливи існували між польським та українським населенням із перевагою польських впливів у мові, освіті, побуті, загальній культурі. Рівноцінний взаємовплив спостерігався в обрядовості. Більшість польських міщан постійно прагнули насаджувати свою мову, спосіб життя, культуру й асимілювати менш стійких представників українського населення.

Українське населення міст і містечок (36 % усього міського населення) було менш освіченим і мало невеликий прошарок інтелігенції; частина інтелігенції створювала відповідні культурно-просвітні організації, а пізніше – партії, видавала українські часописи й газети, активізувала українське культурно-мистецьке та літературне життя в місті, не відмовляючись від аналогічної діяльності на селі. З другого боку, деяка частина українських міщан не могла бути творцем національної культури. Немало було таких, котрі сприймали польську культуру й мову як еталон вищої міської культури і полонізувалися.

Таким чином, прикарпатські міста не були активним чинником творення й збереження української народної культури. Ним було прикарпатське село. Творення української професійної культури залишилося за містом. Політика деукраїнізації прикарпатських міст і містечок, здійснювана урядами Австро-Угорської і Польської держав, призвела до нестабільності етнічного складу міського населення, нерегульованості та стихійності міграційних процесів, напруженості в міжетнічних відносинах тощо. Натомість посилення зв'язків між містом і селом зміцнювало становище українського населення. На початку ХХ ст. внаслідок зростання національної свідомості, піднесення боротьби за незалежність та об'єднання українських етнічних територій посилювалися взаємовпливи східноукраїнської та західно-

української культур, у чому українське місто відіграло провідну роль.

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. 5; *Барвінський В.* Досліди з поля статистики. – К., 1993; *Кубійович В.* Географія України і суміжних земель. – Л., 1938. – Т. 1. Загальна географія; *Waigel L.* Rys miasta Kolomyji. – Kolomyja, 1877; *Павлюк С.* Словник основних понять і термінів з теорії етнології. – Л., 2008; *Грабовецький В.* Історія Коломиї. – Коломия, 1996; *Грабовецький В.* Історія Івано-Франківська. – Івано-Франківськ, 1999; *Наулко В.* Етнічний склад населення Української РСР. – К., 1965; *Наулко В.* Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975; *Рабінович Я.* Євреї між століттями надій: Політолог. дослідження. – Івано-Франківськ, 1997; *Horn M.* Żydzi na Rusi Czerwonej w XVII – pierwzej połowinie XVIII wieku. – Warszawa, 1975.
2. *Гайнц Г. К.* Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау // Німецькі колонії Галичини. Історія – архітектура – культура. – Л., 1996. – С. 81–82.
3. *Паньків І.* Польська, німецька та вірменська етнічні меншини в соціокультурних процесах на Покутті (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): Дис. ... канд. іст наук. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 95–98.
4. *Паньків І.* Караїми // Мала енциклопедія українського народознавства. – Л., 2009. – С. 259.
5. *Кефели А.* Культурное наследие караимов Галича и Луцка. История и современность // Наук. зап. НАНУ. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 108.
6. *Szarłowski A.* Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławów, 1887. – S. 197–199.
7. *Eberhardt P.* Między Rosją a Niemcami. – Warszawa, 1996. – S. 93.
8. ІФОДА, ф. 2, оп. 4, од. зб. 66, арк. 3, 7, 11, 12, 14.